

АРХІВИ

Ілля Давіденко

СПРИЙНЯТТЯ ДОРОБКУ Й ПОСТАТІ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО В УСРР (1920–1930-ті рр.)¹

На мою думку, в основі будь-якої дослідницької активності неодмінно лежать цікавість і сумнів. Цікавість – до предмета, сумнів – щодо усталених способів його розгляду. Саме на основі таких цікавості й сумніву постав дослідницький напрям Науково-архівного центру *Archivum Sententiarum* «Перетини між філософією української еміграції і філософією УСРР/УРСР».

Кожен дослідницький предмет відкриває/містить низку аспектів, що заслуговують на окреме осмислення. Щодо згаданого вище напрямку таким аспектом стала розділеність української філософії, яка протягом ХХ ст. існувала у двох відособлених географічних контекстах: 1) на територіях України у складі УСРР/УРСР; 2) на Заході України й у країнах Європи та Північної Америки².

Сама ця розділеність уже є цікавою. Бо попри всі відмінності умов існування української філософії в цих контекстах, вона в обидвох змогла зберегтися й розвинутися до рівня, який сьогодні дозволяє стверджувати про існування фактично двох масштабних (та інституційно оформлених) традицій української філософії ХХ ст. Додатково посилює цікавість до згаданого аспекту розділеності те, наскільки внутрішньо множинною була кожна з цих традицій. Адже, наприклад, філософія в УСРР – ніяк не моноліт, а історія постійного пошуку, трансформації та перевизначення концептуальних й інституційних засад існування філософії у відповідному суспільстві. Так само множинним є і явище філософії в УРСР, де філософія від другої половини 1940-х існувала одразу у двох виразно своєрідних провідних інституційних просторах (Інститут філософії АН УРСР і Київський державний університет ім. Тараса Шевченка). Ту ж таки множинність бачимо в українській філософії, що розвивалася на еміграції й у діаспорі: викладання і студіювання філософії в одному тільки Українському вільному університеті почалися в 1921 році

© І. Давіденко, 2025

¹ Розвідка, результати якої відображені в цій публікації, здійснена в межах дослідницької програми «Українська філософія ХХ століття в документах і текстах» (напрямок «Перетини між філософією української еміграції і філософією УСРР/УРСР») Науково-архівного центру *Archivum Sententiarum* за підтримки Спільноти *Sententiae*.

² Саме під цією оптикою можемо розглядати явища української філософії, що постали на територіях України, які в міжвоєнний період входили до складу Чехословацької республіки (а згодом – Угорського Королівства), Польської Республіки, Румунського Королівства.

та тривають понині. Зрештою, у контексті написання цілісної історії української філософії ХХ ст. усі перелічені особливості останньої перетворюються на складні для розв'язання дослідницькі виклики, що не може не додавати цікавості цьому предметові в очах науковців.

Водночас сучасний науковий дискурс щодо історії української філософії ХХ ст. свідчить про брак осмислення взаємозв'язків між згаданими традиціями. Це мовчання або й цілковите заперечення зазначених зв'язків є настільки поширеним, що відбулося навіть на рівні загального наративу історії української філософії ХХ ст. Власне, саме така відсутність очікуваного – інформації про зв'язки – породила сумнів щодо обґрунтованості усталеного погляду на дві згадані традиції як цілковито розділені й непов'язані: малоймовірно, що дві настільки масштабні й довготривалі традиції, кожна з яких своєю мірою продовжилася в тій українській філософській традиції, яка існує нині, зовсім не перетиналися.

Із цих інтересу й сумніву народився план досліджень згаданого напрямку: простежити зв'язки чи бодай перетини традицій в аспектах їхніх 1) формування, 2) функціонування і 3) трансформації в сучасну українську філософську традицію. Першим кроком, згідно з цим планом, стала публікація [Давіденко 2024], в якій на основі хоча й обмеженого, але вельми репрезентативного матеріалу вдалося показати, що обидві традиції «не створювалися “з нуля”, а стали двома варіантами трансформації тих спільних (часто – гостро полемічних) інтелектуальних середовищ України передреволюційної і революційної доби, які згодом були розколоті плином подій» [Давіденко 2024: 152]. До другого кроку реалізації згаданого плану – виявлення перетинів у функціонуванні – належать перші розвідки, представлені в цьому числі: цей матеріал, а також [Левчук, Скрипник 2025]. Дослідницький текст, пов'язаний із третім кроком (простежити перетини в трансформації обидвох традицій ХХ ст. у сучасну українську філософську традицію) планується до публікації у 2026 році. Він являтиме собою детальний розгляд серії матеріалів, присвячених українській еміграційно-діаспорній філософії, які вийшли у *Філософській думці* (*Філософській і соціологічній думці*) за часів Перебудови й у ранні 1990-ті рр.

Таким чином, нижче йтиметься про перетини філософії еміграційно-діаспорної і філософії в УСРР/УРСР в аспекті розокремленого функціонування обох традицій. Але перш ніж перейти до самого розгляду заявленої проблематики, слід зробити кілька значущих уточнень. По-перше, коли йдеться про функціонування, я маю на увазі передовсім наукову діяльність, дослідження. По-друге, говорячи про зв'язки в аспекті функціонування, я маю на увазі взаємні посилення представників обох традицій у передовсім академічних текстах. Такі референції могли бути різними: від критичних згадок (з різною пропорцією політичного й концептуального в різних випадках критики) до детального аналізу й навіть використання концепцій представників іншої традиції.

З огляду на масштаб поставленого завдання, предметом мого розгляду в цій публікації будуть матеріали про Дмитра Чижевського, написані й видані в УСРР³ у 1920–1930-х рр. представниками академічної філософії (переважно в академічних

³ Остаточний розгром ключового осередку академічної філософії довоєнної червоної України – ВУАМЛІНу – відбувся в 1936-му. Тоді як назву республіки було змінено на УРСР лише на початку 1937-го, після прийняття нової конституції. Отже, попри те, що наприкінці 1930-х рр. республіка вже називалася УРСР, говорячи про академічну філософію в її межах у 1920–1930-х рр., останню слід позначати саме як «академічна філософія УСРР».

виданнях). Попри свідоме обмеження емпіричної бази дослідження, вона є достатньою, аби на цьому прикладі виявити особливості (у т.ч. динаміку) типових для академічної філософії УСРР способів рецепції доробку й діяльності філософів-емігрантів. Додатковий аргумент на користь репрезентативності висновків, отриманих на цій основі, подають уміщені в цьому ж числі матеріали до бібліографії згадок про українських філософів-емігрантів у філософській періодиці УСРР/УРСР [Левчук, Скрипник 2025]. Як впливає з аналізу, здійсненого авторками цих матеріалів, саме постать Чижевського найчастіше уособлювала всю еміграційно-діаспорну філософію в очах її опонентів з УСРР/УРСР протягом усього часу існування цієї республіки та академічної філософії в її межах (почасти така тенденція зберігається досі).

Тож саме дослідження такого сприйняття Чижевського може стати початковим ґрунтом для подальших досліджень рецепції еміграційно-діаспорної української філософії в УСРР/УРСР. Таким чином, презентована тут розвідка одразу містить перспективу наступного кроку – майбутнього розгляду рецепції Чижевського в академічній філософії УРСР, яка постає після перезаснування наукових і науково-освітніх інституцій в середині 1940-х рр.

Щоби сформувати повну картину зазначених рецепцій, слід ще дослідити сприйняття філософії і філософів УСРР/УРСР представниками еміграційно-діаспорної традиції. Адже, як було зазначено (див.: [Давіденко 2024: 144-145]), лише такі конкретні дослідження здатні уможливити обґрунтовані теоретичні узагальнення щодо історії української філософії ХХ ст. різних періодів у розмаїтті її традицій. Такі узагальнення мали би скласти основу нового цілісного наративу щодо неї.

Базова схема інтелектуальної історії України ХХ ст.

Як ми мислимо загальну схему інтелектуальної історії України початку й першої половини ХХ ст., до якої (як до ширшого контексту) належить й історія української філософії відповідного періоду? На мою думку, ця схема зводиться до кількох тез.

За передреволюційної та революційної доби українська думка існує в низці спільних (хоча часто – гостро полемічних) інтелектуальних середовищ. Такі середовища були академічними (кафедри, інститути тощо), політичними (політичні партії – власне українські, а також українські відділення загальноімперських партій), культурно-мистецькими тощо.

На початку 1920-х рр. – на тлі встановлення на більшості українських територій політичної реальності більшовизму й унаслідок вибору, до якого це встановлення присилувало українських інтелектуалів (див.: [Давіденко 2024: 151-152]) – відбувається розкол цих середовищ на два контексти, в яких українська думка існуватиме й у різний спосіб розвиватиметься протягом усього ХХ ст.: 1) еміграційно-діаспорний; 2) УСРР/УРСР. Кожен із цих контекстів претендував на роль цілковитого й виняткового виразника інтелектуальних сил українства. Такі претензії давали представникам кожного з них приводи для взаємної рецепції ідей і текстів (передовсім задля обґрунтування слушності згаданих претензій).

Кінець цьому етапові інтенсивних дискусій кладе Великий терор, який – почавшись із публічних ідеологічних дискусій і завершившись фізичним знищенням людей – призводить до ліквідації на території УСРР/УРСР практично всіх форм інституціалізованого існування інтелектуальної культури (зокрема, філософії).

Унаслідок цих процесів – спершу політично, а згодом інституційно й фізично – цілком знищується одна зі сторін цієї дискусії.

Натомість на еміграції (попри низку несприятливих політичних і економічних обставин) українській думці вдається зберегтися. Це відбувається передовсім шляхом консолідації інтелектуальних сил українства довкола інституцій на кшталт Українського Вільного Університету, які виявили організаційну стійкість навіть в умовах нестабільної підтримки (через скорочення якої, зокрема, змушені були припинити діяльність Український високий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова в Празі й Українська господарська академія в Подєбрадах). Переламним моментом для існування української думки в діаспорі стає Друга світова війна. Вона радикально змінює політичний ландшафт Європи, змушуючи українських інтелектуалів, що за міжвоєнної доби знайшли прихисток переважно в країнах Сходу й Центру Європи, шукати нові місця для своєї діяльності⁴ або подорожувати далі на Захід: до повоєнної Західної Німеччини, а також до Італії, Франції або й узагалі до Північної Америки.

Водночас у цей час українська еміграція доформовується поколінням, яке виїхало з УСРР протягом німецької окупації або ж одразу після неї. Пожвавлення інтересу інтелектуалів еміграції до долі й доробку своїх колег із підрадянської України, яке спостерігається в цей час, почасти можна пов'язувати із впливом саме цієї генерації. Адже вона, на відміну від попередніх поколінь української еміграції, сформувалася та прийшла в професійне життя вже за радянського панування, у 1920–1930-ті рр., і тому прагнула серйозного концептуального осмислення подій (у т.ч. інтелектуальних) в УСРР/УРСР першої половини ХХ ст.. Зрештою, саме це середовище стає місцем формування й поширення концепцій на кшталт «Розстріляного Відродження», які ми й досі використовуємо⁵ в нашому осмисленні власної інтелектуальної історії ХХ ст.

Інтелектуальне життя на території УСРР починає відроджуватися в середині 1940-х у зв'язку з перезаснуванням низки науково-освітніх і наукових інституцій республіки та підготовкою нових поколінь інтелектуалів. Саме внаслідок цих процесів уже невдовзі можна буде говорити про відновлення обопільних посилань між інтелектуалами, приналежними до еміграції й до УСРР. Водночас, розглядаючи динаміку таких посилань, можна висловити гіпотезу про зміну дискурсивних диспозицій щонайменше вчених з червоної України щодо своїх колег-емігрантів. Якщо протягом 1920–1930-х рр. такий диспозитив визначався спрямованістю на активну публічну полеміку (переважно з метою впливу не так на опонента, як на читача), то від 1940-х і аж до середини-кінця 1980-х ідеться радше про спрямованість на пасивне осмислення доробку еміграційних колег переважно без спроб ініціювати чи бодай імітувати реальну полеміку з ними.

Друга половина 1980-х позначена в інтелектуальному житті УСРР поступовим публічним перевідкриттям еміграційних інтелектуальних надбань. Академічні й інтелектуальні журнали починають відкрито публікувати статті західних учених, зокрема – українців за походженням. Постають відкрите публічне обговорення та

⁴ Так сталося, наприклад, зі співробітниками Українського наукового інституту в Берліні, які мушили, аби зберегтися у відповідних професіях, переходити до УВУ після ліквідації Інституту в 1945 р.

⁵ Хоч і не без дискусій, що подекуди стають предметом вельми широкого суспільного інтересу, див. [Котубей-Геруцька, Цимбал 2024; Ляска, Цимбал 2020].

спроби осмислення відповідних ідей і текстів. Натомість у діаспорі починають дедалі більше уваги приділяти налагодженню каналів комунікації з колегами з УРСР у світлі надій на крах СРСР і відновлення незалежності України. Низка процесів 1990-х рр.⁶ як у суто інтелектуальній, так і в науково-організаційній царинах дозволяють констатувати поміркований успіх таких ініціатив і принаймні часткове відновлення єдності українського інтелектуального життя після понад 70-ти років радянського панування.

Наведена схема показує, що попри низку (трагічно зумовлених) пауз наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр., згадані посилення і рецепція (хоч і з різною інтенсивністю та за мінливості дискурсивних диспозитивів) тривали протягом усього ХХ ст. Часто така рецепція ґрунтувалася на обмеженій вибірці матеріалів, а також була вкрай критичною й (особливо у першій половині ХХ ст.) політизованою, аж до звинувачень опонентів у інтервенціоналізмі [Білик 1932: 195]. Проте вона залишається важливим джерелом для розуміння сучасними дослідниками як особливостей функціонування української думки в кожному з відповідних контекстів, так і зв'язків та комунікації між ними через взаємні посилення їхніх представників.

Окрім того, як показує, зокрема, Віталій Терлецький, така критика далеко не завжди була цілком безґрунтовною [Терлецький 2024: 62-63]. Тому її розгляд може бути цікавим як сам по собі, так і в ролі джерела для аналізу базових концептуальних пресупозицій, що слугували тлом такої рецепції в кожному з відповідних контекстів. Дослідження історії цієї рецепції – спроба обґрунтовано відповісти на питання про єдність української думки у ХХ ст. і цілісність нашої інтелектуальної історії, одним із джерел до якої є історія філософії.

Предметом такої рецепції – багатопланової, складної, критичної – став і доробок Чижевського. Причому про неї може йтися в контексті водночас кількох дисциплін: філософії, літературознавства, мовознавства, історії тощо. На мою думку, кожна з таких рецепцій у різних царинах академічної науки УСРР/УРСР може слугувати одним із мікродзеркал (термін Олексія Панича), в яких ми здатні бачити загалом історію академічної науки в червоній Україні.

Чижевський і рецепція європейського гегельянства та неогегельянства в УСРР

Рецепція філософії Чижевського в академічній філософії УСРР була вкрай активною. Таку активність можна пов'язати з чималою кількістю праць Чижевського, доступних дослідникам з Інституту філософії та природознавства ВУАМЛІН через бібліотеки. Про різноманіття таких праць виразно свідчить стаття Якова Білика, в якій згадано п'ять найголовніших творів Чижевського з історії української філософії [Білик 1932: 196]⁷, причому два з них – книжки «Філософія на Україні» й «Нариси з історії філософії на Україні». Вчені з УСРР також знали про обидва

⁶ Щоправда, далеко не рівнозначних у різних галузях знання й інституціях. Наприклад, заледве щось може зрівнятися з доробком Омеляна Прицака у створенні українського сходознавства доби Незалежності.

⁷ Білик пише це, будучи працівником Інституту філософії та природознавства ВУАМЛІН. Проте ймовірно, праці Чижевського були наявні вже в бібліотеці філософсько-соціологічного відділу УІМЛІ. Саме на основі цього інституту згодом у Харкові були створені Інститут червоної професури й Інститут філософії та природознавства ВУАМЛІН, які вочевидь, на додачу до співробітників, також успадкували й відповідні книгозбірні.

видання «Філософії на Україні» (1926, 1929), на що вказує коментування Біликом видання 1926 р. саме як «першого» [ibid.]. А стаття Володимира Юринця [Юринець 1932: 189] вказує на два тематичні напрями, у світлі яких розглядався доробок Чижевського: 1) Гегелева філософія, а також гегельянство та неогегельянство; 2) історія української філософії та підхід до історизації національних філософій⁸.

Гегельянство та неогегельянство були тими течіями європейської філософії, які цікавили академічних філософів УСРР чи не найбільше. Найяскравішими прикладами такої зацікавленості в дискусіях із європейською філософією з ключових гегеліваних питань є ціла низка творів⁹. Окрім того, саме стосунок низки українських філософів до гегельянства та неогегельянства став одним із ключових питань т. зв. «дискусії на філософському фронті» (одного з етапів розгортання ширшого репресивного процесу щодо інтелектуальних сил УСРР і СРСР загалом) і періоду після неї [Демчук 1929; Бервицький 1933; Шовкопляс 1935].

Осмислюючи те, як ці течії були сприйняті в УСРР, слід розуміти кілька речей. По-перше, сприйняття відбувалося на основі дуже широкої текстуальної бази. Уже в 1929 році фонди філософсько-соціологічного відділу УІМЛ налічували близько 14 тис. примірників видань різного типу, а УІМЛ загалом мав у замовленні на 1929 рік 242 назви закордонних періодичних видань [М. В. 1929: 225]. Окрім того, у бібліотеках відділів УІМЛ бібліографами були в т.ч. філософи за фахом. Наприклад, у бібліотеці філософсько-соціологічного відділу на посаді бібліографа з чужоземної літератури працювала Зінаїда Лузіна, яка згодом стане завідувачкою філософського кабінету й бібліотеки ІЧП у Харкові [Швець 2024: 165].

По-друге, українські фахівці, що займалися критикою цих напрямків, мали високу – переважно, європейську – фахову підготовку й рівень володіння іноземними мовами (передовсім – німецькою). Ідеться про освіту, здобуту у Львові, Відні, провідних університетах Європи, провідних університетах колишньої Російської імперії та ін.

По-третє, реципієнти були переконані в значущості власної справи. Логіка радянської марксистської критики сучасної не-марксистської філософії загалом може бути реконструйована так: 1) філософія – вершина «надбудови», а отже спирається на чинний соціально-економічний і соціально-культурний стан суспільства; 2) мета філософії – теоретична рефлексія над засадами панівного суспільного ладу, яка веде до синтезу його концептуальних засад, а ті, в кінцевому рахунку, відповідають за його формування й легітимізацію; 3) філософська дискусія – революційна практика, дискусія суспільств і суспільних формацій.

Саме ці підстави мотивували українських вчених до активного залучення в різноманітні дискусії щодо тогочасних провідних європейських філософських течій. Понад усе – у дискусії з гегельянством і неогегельянством, в яких вони бачили виразників і проponentів капіталістичного ладу.

⁸ Текст Юринця дає приклад ще й третього типу оптики, крізь яку українські радянські дослідники того періоду розглядали діяльність Чижевського: «Діяльність Чижевського завузлоється, головним чином, у трьох точках: ... 3) у практичному контакті й координуванні українського філософського антимарксистського фронту з діяльністю російської філософської білоеміграції» [Юринець 1932: 189]. Але з огляду на те, що нас тут цікавить ставлення до Чижевського у зв'язку з ідеями й текстами останнього, цю третю оптику ми надалі детально не розглядатимемо.

⁹ Див., наприклад: [Юринець 1929; Бон 1928; Демчук 1929а, 1930, 1930а, 1931а; Блудов et al. 1932].

Сучасне їм гегельянство та неогегельянство тодішні українські вчені розглядали передовсім у порівнянні з неокантіанством, яке, на їхню думку, домінувало в Європі до «гегелівського перелому» на початку XX ст. [Юринець 1929: 7]. Неокантіанство вони асоціювали передовсім із інтелектуальним синтезом західного «імперіалізму» кінця XIX ст. [ibid.: 10] або ж із лібералізмом [Демчук 1931a: 226]. Зокрема, неокантіанство для них поставало філософією розвиненого капіталізму, яка воліє не помічати тих суперечностей капіталізму, на які, спираючись на Гегелеву філософію, вказували марксистки.

Натомість неогегельянство вони асоціювали з постанням «фашизму» численних правих рухів по всій Європі: «Кант зі своїм категоричним імперативом, що апелює до людського сумління, не може бути достатнім у той час, коли буржуазія потребує абсолютного зовнішнього авторитету, який би зумів, переступивши через сумління лібералізму й демократії, фашистськими палицями обороняти буржуазію від пролетарської революції. Таким зовнішнім авторитетом є гегелівська абсолютна держава, а тому – “назад до Гегеля”. Це стосується не тільки до Німеччини, але й до інших країн, які теж переживають зараз т. зв. “гегелянський ренесанс”» [Демчук 1931a: 228].

Неогегельянство поставало в очах критиків так само філософією розвиненого капіталізму, яка, хоч і помічає як теоретичні, так і практичні проблеми й суперечності цього ладу, не викриває їх, а намагається потайки виправити за допомогою «сфальшованої діалектики», що спирається не на логіку, а на ірраціональне, містику й культурицизм (обґрунтуванню такого погляду цілком присвячено статтю Юринця [Юринець 1929]). Таким чином, у гегельянстві й неогегельянстві початку XX ст. українські критики бачили передовсім теоретичну основу радикально правих трансформацій капіталізму [Бон 1928: 20; Блудов et al. 1932: 28–29].

У зв'язку з подальшим викладом важливо відзначити, що інтерпретації й оцінки гегельянців і неогегельянців в усіх згаданих, а також інших текстах подібної тематики, ґрунтувалися саме на першоджерелах, а не на «переказах» і «переспівах». Наскільки б дивним нам сьогодні не здавався загальний підхід тодішніх українських вчених до розглядуваних явищ, беззаперечною є ґрунтовність опрацювання матеріалу, яка передбачала знайомство й роботу з дуже значною кількістю оригінальних філософських джерел, написаних різними європейськими мовами. Тексти тодішніх українських вчених не дають підстав стверджувати, що між останніми і європейськими авторами існували постаті-медіуми, як стверджуватимуть пізніше.

Динаміка цієї рецепції може бути реконструйована через звернення до загальної періодизації академічної філософії УСРР. Згідно з цією періодизацією, говорячи про наш предмет, ми можемо виділити три періоди:

- I) інституційна розбудова (поч. 1920-х–1927);
- II) критична дискусія (1928–1932);
- III) політична самокритика (1933–1936).

У контексті рецепції гегельянства й неогегельянства на етапі I) можна бачити формування стійкого інтересу до цих філософських напрямів, накопичення обізнаності з останніми публікаціями (про що дуже добре свідчить цитована в усіх згаданих мною публікація література).

На етапі II) здійснюються водночас кілька спроб цілісного осмислення сучасного авторам гегельянства та неогегельянства як тенденцій європейської філософії і, ширше, інтелектуального та культурного життя. Окрім того, саме в цей період те, як українські автори осмислюють і оцінюють ці явища, стає предметом внутрішньоукраїнської «дискусії на філософському фронті»¹⁰. Уже наприкінці цього періоду публікації стають переважно критичними саме до своїх колег, кожен із яких (на думку, відповідно, кожного з авторів таких критичних оцінок) недостатньо критично висловився й оцінив розглядані вчення.

На цьому етапі провідними авторами з питань гегельянства та неогегельянства стають згадувані нами Петро Демчук, Юринець, Яків Блудов, Альфред-Вольдемар Бон та ін. Етап критичної дискусії завершується поступовим витисканням учасників у т.ч. дискусій щодо гегельянства та неогегельянства з академії. В умовах Великого терору для більшості фігурантів це завершується арештами, ув'язненням і розстрілом [Давіденко 2024: 152; 2024a].

Уже на етапі III) інституції наповнюються новими людьми, переважно – випускниками московського ІЧП. Вони беруться за продовження рецепції та полеміки, проте часто не володіють для цього ані кваліфікацією, ані мотивацією. Адже їхня мотивація вже інша й цілком лежить у річищі Сталінського «повороту на філософському фронті»: утверджувати єдину марксистську ортодоксію сталінізму на тлі викриття «помилки», зроблених їхніми попередниками.

Українськими репрезентативними в цьому світі є деякі тексти [див.: Бервицький 1933; Шовкопляс 1935]. Їхні автори прямо стверджують, що рецепція та «контрабанда» (!) Юринцем й ін. вченими ідей «фашистського неогегельянства» відбувалася за посередництва «української білоемігрантської філософії» [Бервицький 1933: 39] і «відомих українських фашистів і білогвардійців» [Шовкопляс 1935: 79] – Дмитра Чижевського та Дмитра Донцова. Така оцінка, як і чимало інших у цих та інших текстах даного періоду, не відповідає дійсності. Окрім того, зміст і – головне – рівень підготовки цих текстів свідчать про вихолощення дискусії та перетворення її на вправи з жонглювання офіційними кліше.

Про міру вихолощення дискурсу виразно свідчить пасаж із одного з текстів цього періоду, який неможливо навіть сприймати без брому та скреготу зубів: «Озброївшись і прикрившись цими націонал-ухильницькими і троцькістсько-зінов'євськими настановами, закліті вороги Радянської України – українські націоналісти і фашисти (Яворський, Демчук, Білик, Гермайзе, Слабченко й інші) намагалися обґрунтувати теорію “українського марксизму”. Українські білоемігранти Чижевський і Донцов так само вважають себе прибічниками марксизму. Чижевський на базі “українського марксизму” побудував особливу схему історії філософської думки на Україні, а Донцов на базі цього ж “українського марксизму” “розробляє” національне питання» [ibid.: 81].

Завершується ж ця історія тим, що, акумулювавши всі ті аргументи, що їх використовували вчені проти європейських колег і одне одного в періоди критичної дискусії й політичної самокритики, і додавши до них вражаючу кількість інсинуацій про участь філософів у знаних і незнаних заколотницьких, терористичних і

¹⁰ Так звана «дискусія на філософському фронті» стає одним із ключових процесів періоду критичної дискусії. Саме з неї почалося переключення основної уваги критиків з тогочасної європейської філософії на те, як останню раніше реципіювали їхні колеги.

контрреволюційних організаціях, суди УРСР і СРСР спрямували всі групи вчених спершу до таборів, а згодом – на розстріл.

Історію рецепції гегельянства та неогегельянства в академічній філософії УСРР можна підсумувати у шести тезах. Зазначена рецепція:

- 1) відбувалася крізь призму уявлень про класовий підхід і революційний характер філософської критики;
- 2) ґрунтувалася на широкій базі оригінальних текстів і належному фаховому рівні дослідників, що її здійснювали;
- 3) визнавала неокантіанство та неогегельянство ключовими філософськими течіями західного світу;
- 4) тлумачила неокантіанство як «стару» філософію, відповідну політичним потребам старого імперіалізму зразка до Першої світової, натомість неогегельянство – як «нову» філософію радикально правої Європи, покликану теоретично обґрунтувати правий поворот у політиці через підміну раціональності містикою, ірраціоналізмом і культурництвом;
- 5) поділялася на три етапи відповідно до трьох ключових періодів розвитку самої академічної філософії в УСРР.:
 - (а) формування інтересу за періоду інституційної розбудови (1920–1927);
 - (б) розвиток інтерпретацій і інтерналізація дискусій за періоду критичної дискусії (1928–1932);
 - (в) клішування та вихолощення дискурсу в період політичної самокритики (1933–1936);
- 6) «прогледіла»¹¹ (через надмірну зосередженість на неогегельянстві) формування тих вчень і течій, які стануть визначальними для ХХ ст.: феноменології, філософії Гайдегера, а також низки інших філософських напрямів початку ХХ ст.

Стосовно ж сприйняття Чижевського у світлі рецепції європейського гегельянства та неогегельянства слід сказати, що воно не було одноманітним. Відзначу, що в тих випадках, коли не йшлося про гостру політичну критику, колеги з УСРР характеризували Чижевського не як оригінального мислителя-неогегельянця, а радше як дослідника, що в окремих місцях різних творів частково залучає Гегелеву філософію¹². Симптоматичними тут видаються оцінки Демчуком гегельянства Чижевського як одного з елементів системи вельми невизначених (якщо не сказати слідом за Демчуком, еклектичних) філософських поглядів останнього [Ганин 1929: 117-121; Демчук 1931: 418-423]¹³. То чому ж тоді і Юринець, як згадувалося рані-

¹¹ Під цим я маю на увазі, що українські дослідники не цілковито ігнорували згадані напрями (наприклад, [див.: Давіденко 2023]), а просто не вбачали в них потенціалу стати визначальними для подальшого розвитку європейської філософії.

¹² Цей погляд багато в чому є слушним, наприклад, щодо історико-філософської концепції Чижевського, а також його поглядів на розвиток культури загалом. Проте немає жодних підстав говорити про будь-яке «нео-» у контексті Чижевського і гегельянства. Ба більше, сприйняття Чижевським філософії Гегеля в багатьох рисах відповідає радше тому її прочитанню, яке панувало в Європі ХІХ ст.

¹³ Цієї оцінки Демчук не змінив із роками. Тут я посилаюся на дві версії його статті, яка 1929 р. вийшла в збірці «Войовничий матеріаліст» під псевдонімом П. Ганин, а згодом була (зі змінами) передрукована в книжці Демчука «Розклад буржуазної філософії» 1931 року. Посилання

ше, й інші представники цього середовища розглядали Чижевського як чи не головного неогегельянця української еміграції?

Відповідь на це питання (як і – частково – на питання про причини такого інтересу саме до Чижевського з боку українських радянських колег) найімовірніше пов'язана з особливостями публічного наукового життя Чижевського та його академічного статусу. Справа в тім, що Чижевський брав порівняно активну участь у житті європейської гегелзнавчої спільноти, працюючи з темами дослідження й рецепції Гегеля у філософії слов'янських народів¹⁴. Тож у цій спільноті він у певному сенсі репрезентував гегельянство й гегелзнавство не лише українців, а й усього слов'янства Європи. Зокрема, ішлося про таке представництво в *Internationaler Hegelbund* і на гегелзнавчих конгресах – наприклад, на першому з них, що відбувся в Гаазі у квітні 1930 р. І от якраз із цим колеги з УСРР погодитися не могли – особливо на тлі того, що через погіршення стосунків між СРСР і державами Європи вчених з СРСР на європейські наукові заходи переважно не запрошували [Юринець 1932: 189].

Окрім загального несприйняття Чижевським і радянського марксизму, і СРСР загалом, справу в очах українських марксистів погіршувало те, що Чижевський, на їхню думку, представляючи слов'янські здобутки у вивченні Гегеля, цілком ігнорував (особливо на тлі РСФРР/РСФСР) [Демчук 1931а: 133-134] зроблене в УСРР: «Нарешті, мусимо тут згадати шаповалівського гетьманського придворного філософа Чижевського, який на Гаазькому конгресі і репрезентував власне неогегеліанізм слов'янських країн. В запамороченні від свого “універсального” слов'янського представництва, Чижевський дійшов там навіть до такого абсурду, що у своїй доповіді заявив, ніби він є “одним-єдиний українець, що опрацьовує Гегеля”. Де ж пак. Нема що й казати: таки добре “світило” з “пана Чижевського”. Правда, він виявив маленьку необізнаність з географічною картою Європи і пустив з уваги таку одиницю, як радянська Україна» [ibid.: 133].

Пізніше Юринець спробує концептуалізувати неприйнятність «неогегельянства» Чижевського, виокремивши три її підстави: 1) тлумачення слов'янської рецепції Гегеля як витриманої передовсім у релігійному дусі; 2) відкидання матеріалістичної перспективи для Гегелевої діалектики; 3) оцінка Чижевським Ленінового прочитання Гегеля як приналежного до традиції ідеалістичних тлумачень [Юринець 1932: 189-190]. Зрештою, уже на етапі політичної самокритики «неогегельянство» (утім, як видно з поданої на с. 13 цитати, і «марксизм») стало усього лише вихолощеним кліше, придатним для позначення будь-чого «ворожого» без зайвих рефлексій і зволікань.

Таким чином, хоч академічні філософи УСРР і розглядали Чижевського в контексті гегельянства та неогегельянства, цей розгляд визначався не так змістом справи, як низкою політичних і соціальних чинників. Натомість саму думку Чижевського вони характеризували передовсім як еклектичну й лише в якомусь із аспектів цього еклектичного спектру як гегельянську. Значно більшу увагу критики Чижевського приділяли його історико-філософській концепції, а також працям з історії української філософії.

на еквівалентні фрагменти обох матеріалів вказує на те, що було би цінним порівняти їх між собою, щоб виявити внесені автором зміни.

¹⁴ Хоча його «Hegel in Rußland» і «Hegel bei den Slaven» будуть оприлюднені дещо пізніше, 1934-го, Чижевський неодноразово присвячував цим темам свої наукові та публічні доповіді.

Критика історико-філософської концепції Чижевського в УСРР

Мета цього підрозділу не полягає в аналізі самої по собі історико-філософської концепції Чижевського. Натомість мене цікавить те, як історико-філософські погляди Чижевського сприймали його колеги з червоної України. Тому далі я обмежуся лише їх мінімально необхідним загальним оглядом.

Очевидно, що у своїх загальних рисах історико-філософська концепція Чижевського є гегельянською. Філософія в ній – ціле абсолютної істини, що історично розвивається через низку обмежених виявів у національних філософіях. Кожен з цих виявів через вплив відповідних національного характеру і світогляду постає як унікальний внесок у розвиток цілої світової філософії. Такий підхід відповідає особливостям сприйняття Гегелевої філософії в Центральній і Східній Європі другої половини XIX ст. Саме на таких засадах Чижевський вибудовує свою історію української філософії. І хоча при побудові цієї історії не обійшлося ані без селективності, ані без низки теоретичних проблем¹⁵, до її безумовних здобутків належить те, що вона змогла стати першою цілісною й робочою спробою поняттєво й наративно окреслити історію української філософії як цілісний предмет. Зрештою, саме внаслідок цих позитивних рис їй вдалося як стати настільки впливовою у момент оприлюднення, так і зберегти цей вплив до сьогодні.

На відміну від оцінок Чижевського в контексті європейських гегельянства та неогегельянства початку XX ст. (які, як ми переконалися, мали радше політичний характер), у випадку історико-філософських поглядів ми дійсно можемо говорити про їх змістову рецепцію в радянській Україні. Першу згадку про опрацювання українськими радянськими філософами праць Чижевського з історії української філософії знаходимо у [К. 1927]. У цій замітці від жовтня 1927 року, де йдеться про заснування 9 жовтня 1927 р. товариства «Войовничий матеріаліст України», міститься інформація про перші наукові доповіді, підготовка яких була запланована товариством. Усі доповіді, крім №9, подаються з зазначенням доповідача. Тема №8 і доповідач позначені як «8) Демчук – “Огляд “історії філософії на Україні”». Тема №9 подана без доповідача: «9) Праці Чижевського». Імовірно, йдеться про помилку верстки, і №9 – не окрема тема, а продовження теми Демчука. Проте в кожному разі це свідчить про те, що а) філософи в Харкові починають предметно знайомитися з доробком Чижевського вже в 1927-му¹⁶; б) вони настільки уважні

¹⁵ Наприклад, багато в чому інспіровані саме Чижевським дискусії про «національне» в українській філософії тривають дотепер [Хома, Йосипенко et al. 2024; 2024a].

¹⁶ Під час обговорення з В. Терлецьким його статті [Терлецький 2024] я запитав п. Віталія про те, чому він у ній називає саме текст Демчука [Ганин 1929] «першою реакцією радянської філософії на книгу Чижевського “Філософія на Україні” (1926)» попри те, що в цій же статті розглядається рецензія Якова Колубовського на ту ж працю, опублікована роком раніше [Колубовський 1928]. Пан Віталій пояснив, що не вважає Колубовського цілком радянським філософом, адже той а) належав до старшого покоління; б) написав рецензію не з радянських марксистських позицій. Отже, хоча його рецензія й була хронологічно першою з опублікованих в УСРР, вона не була першою радянською. Проте згадана тут замітка дозволяє зрозуміти, що Демчук почав працювати над своєю статтею (бо ж це, напевно, стаття, а не рецензія) за два роки до її публікації, а отже дійсно першим з філософів УСРР узявся за розгляд згаданої вище праці Чижевського.

Принагідно мушу відзначити деяку неточність у даних про Демчука, що наводяться у статті В. Терлецького. На с. 61 у ній подана інформація про роботу Демчука в освітніх і наукових установах Харкова 1920-х рр., яка суперечить віднайденим архівним документам [Даві-

до цієї теми, що присвячують їй одну з перших доповідей на засіданні головного філософського товариства УСРР. Саме ця доповідь, імовірно, стала основою згаданої публікації [Ганин 1929]. Отже, згідно з запропонованою періодизацією, предметне знайомство українських радянських вчених із історико-філософською концепцією Чижевського відбувається на етапі критичної дискусії (1928–1932).

Серед позитивних рис концепції Чижевського Демчук відзначав три: вона 1) уперше дозволяє концептуалізувати історію філософії в Україні як ціле [Ганин 1929: 122, 125-126]; 2) успішно охоплює широкий матеріал [ibid.: 119, 122, 125-126]; 3) показує незалежність, а місцями – першість історії філософії в Україні щодо філософії в Росії [ibid.: 122-123]. Окрім Демчука¹⁷, одними з перших критиків Чижевського стали Білик і Юринець [Білик 1932; Юринець 1932]. Щоправда, їхня критика мала місце вже після початку «дискусії на філософському фронті». Це зумовило її особливості: критика стала жорсткішою і супроводжувалася корекцією стриманих позитивних відгуків Демчука [Білик 1932: 201-202].

Згадані автори критикували методологічні засади Чижевського у двох ключових аспектах:

а) надмірний фокус на національному не дозволив Чижевському вповні побачити «класовий» – соціально-економічний і культурний – чинник розвитку філософії в Україні [Ганин 1929: 121-122; Білик 1932: 206; Юринець 1932: 190-191];

б) селективність добору матеріалів: ідеалістичне спрямування думки самого Чижевського зумовило невключення до його розгляду матеріалістичної та марксистської думки в Україні [Ганин 1929: 123-126; Білик 1932: 193].

Узяті разом, ці аспекти методології зумовили неповноту вибудованої Чижевським наративної структури. На думку критиків, замість історії цілого української філософії Чижевський пропонує ціле історії української релігійної, містичної й ірраціоналістичної філософії, тим самим формуючи хибне розуміння українського історико-філософського процесу.

У цьому «викривленому» образі історії української філософії українські радянські критики цієї концепції побачили обґрунтування майбутньої містично-ідеалістичної метафізичної системи [Юринець 1932: 191; Білик 1932: 197, 203]. Ця система мала б, на їхню думку, стати тим самим синтезом, який, усвідомлюючи власну історію перед лицем сучасних філософських викликів, зможе стати унікальним внеском українського національного духу у світову філософію.

За такого погляду на цю концепцію практичні висновки українських радянських колег були очевидними: слід повторити зроблене Чижевським, написати цілісну історію української філософії, але зробити це з позицій марксистської філософії та класового аналізу й урахувавши більший обсяг матеріалу [Білик: 207; Ганин 1929: 126]. Самі ж праці Чижевського у межах виконання цього завдання можна було б залучити хіба як – обмежений, проте найповніший з наявних – довідник із питань розвитку філософії в Україні [Ганин 1929: 126].

денко 2024а: 133-134]. Вже у 2026 р. науково-архівний центр «Archivum Sententiarum» планує реалізувати проєкт, покликаний у зручному для дослідників форматі зібрати ключові дані щодо українських філософів ХХ ст. Ідеться про створення довідкового джерела, надійнішого за доступні сьогодні ресурси.

¹⁷ Відзначу, що Чижевський відреагував на появу цієї публікації (хоч не так на аргументи, як на специфічний стиль). Цей сюжет детально розглянуто у [Терлецький 2024], тож не зупинятимуся на цьому докладніше.

Про те, що таке використання історико-філософських праць Чижевського не залишилося тільки в планах, свідчить Протокол №4 засідання Редкомісії філософського відділу УРЕ, що зберігається в ЦДАВО України [УРЕ 1931: 4]¹⁸. Документ містить машинописний текст протоколу українською мовою без додаткових позначок рукописного або іншого характеру. Документ займає один аркуш (за архівним номером 4). Нижче я подаю текст документа повністю. Текст наводиться без змін і з повним збереженням правопису. Наявні в тексті підкреслення передані аналогічними підкресленнями.

ПРОТОКОЛ №4
засідання Редкомісії філософського
відділу УРЕ
від 23 липня 1931 р.

ПРИСУТНІ: т.т. Левік, Семковський, Юринець, Фінкельштейн, Кушик.

СЛУХАЛИ: Затвердження словника на літ. “А”.

УХВАЛИЛИ: Словник затвердити зі змінами.
Доручити т. Кушику окремі поняття єврейської та польської філософії вирішити з Бюром нацмена. Щоби не оминати понять з української філософії, використати книжку Чижевського, щодо Айнштейна погодити з відділом Природознавства.

СЛУХАЛИ: Про тематичні словники.
т. Кушик інформує, що тематичний словник здав розділ атее<з>¹⁹му²⁰ історії філософії і діямат. Залишається ще істмат і буржуазна соціологія, що не зробили ще нічого.

УХВАЛИЛИ: Запропонувати т. Юринцеві здати тематичні словники по істмату та буржуазній соціології не пізніше 29 липня. Всі тематичні словники здати в кінці місяця липня до Редбюро УР<Е>.

СЛУХАЛИ: Про відпустки робітникам Редкомісії.

УХВАЛИЛИ: т. Левіку надати відпустку І вересня по І жовтня.
т. Кушику “ ” І серпня по І вересня

ГОЛОВА	/Левік/
СЕКРЕТАР	/Кушик/

¹⁸ Документ було віднайдено співробітником НАЦ «Archivum Sententiarum» Ренатом Швецем, коли він працював у центральних державних архівах, шукаючи матеріали, покликані реконструювати історію участі філософів у підготовці так і не реалізованого в 1920–1930-ті проєкту Української радянської енциклопедії.

¹⁹ Тут і далі в кутових дужках передано літери, які не вдається прочитати через їхнє розташування на самому краю аркуша.

²⁰ У цьому місці, ймовірно, пропущено кому.

Проте планам з використання праць Чижевського для написання нової історії української філософії в УСРР, як і багатьом іншим науково-видавничим проєктам тодішньої філософської спільноти України²¹, не судилося здійснитися. Початок 1930-х рр. стає часом розгортання Великого терору як організованої й багатоетапної репресивної кампанії сталінізму проти будь-яких сил, що могли скласти йому політичну, інтелектуальну й культурну опозицію. Україна стала одним із епіцентрів цієї кампанії. Наприкінці 1929 р. починається т. зв. «поворот на філософському фронті» – перший крок у репресивних процесах проти філософів. До України він повноцінно дістається на початку 1931 у вигляді т. зв. харківської «дискусії про поворот на філософському фронті». Результати взаємних викриттів під час «дискусії» стають частиною кримінальних обвинувачень українських філософів у рамках трьох (а фактично – єдиного) репресивного процесу: 1) 1932–1933 – проти «націоналістів»; 2) 1934–1935 – проти «троцькістів»; 3) 1935–1936 – проти об'єднаного «троцькістсько-націоналістичного блоку».

Контекст цих репресій є фактором, який необхідно має враховуватися дослідниками рецепції Чижевського. У текстах етапу політичної самокритики лунають вельми жорсткі звинувачення Демчука й інших учених у «помилках» при розгляді філософії Чижевського. Зокрема, Демчука критикують за позитивну оцінку Чижевського в тому, що його концепція показує незалежність української філософії від російської: «Поруч “помилку” у філософії Чижевського Демчук бачить те основне, позитивне, що можна взяти для загальної фашистської справи – схему історії філософії на Україні ... Цінне в схемі Чижевського для Демчука є те, що ця схема намагається обґрунтувати історичну “незалежність” розвитку українського історичного процесу від СРСР та встановити генетичний зв'язок його з філософією Заходу. Більше того, Демчук, разом з Чижевським, намагається довести, що російська філософія вперше діставала нові ідеї з філософії через “українців”, що ті чи інші ідеї в філософії *перше*²² з'являлися на Україні, а потім уже в Росії ... Зоологічний націоналізм, переписаний у Чижевського, віє зі сторінок фашистської “філософії” Демчука. Він, разом з Юринцем, дав закінчену систему поглядів, систематизував і виклав філософське “крredo” українського воєнничого фашизму» [Бервицький 1933: 51].

Олександр Бервицький – який, як не дивно після прочитання цього уривку, де слово «українці» взято в лапки, був українцем родом з Кропивниччини – активно критикував і Демчука, і Юринця як уже викритих на той час «націоналістів». Згодом подібної критики разом із Демчуком, Біликом і Юринцем зазнає й сам Бервицький [Шовкопляс 1935: 76-79]. Уже 2 липня 1934 р. його було заарештовано, 1 квітня 1935 р. заслано в табори, 25 листопада 1936 р. засуджено за звинуваченнями в участі в контрреволюційній троцькістській організації, а 8 березня 1937 р. – розстріляно [Ровчак et al. 2014: 183-184].

²¹ У числі 44(3) *Sententiae* вийшов текст Р. Швеця, що відкриває новий напрям досліджень «Archivum Sententiarum», пов'язаний із однією з найбільших груп таких проєктів – перекладами філософських творів українською [Швець 2025]. Уже протягом 2026 року наш центр планує опрацювати й представити на своєму сайті-агрегаторі низку неопублікованих філософських перекладів тих часів, а також опублікувати низку дослідницьких матеріалів, пов'язаних із історією планування та реалізації таких перекладацьких проєктів.

²² Тут і далі курсив у цитатах належить авторам цитованих текстів.

Із кожним роком Терору критика ставатиме дедалі абсурднішою та менш обґрунтованою. Наприклад, одним зі зразкових прикладів вихолощення дискурсу полеміки з емігрантськими візаві в Україні тих часів можна вважати [Поляков, 1934]: «Білогвардієць проф. Д. Чижевський також склав “таблицю” расових властивостей української нації» [ibid.: 121]. І це при тому, що, судячи з посилань, автор мав доступ до текстів Чижевського!

Підсумувати «погромні» оцінки сприйняття історико-філософської концепції Чижевського академічними філософами УСРР можна у п'яти тезах:

- 1) Чижевський і емігрантська українська філософія загалом вплинули на своїх раних радянських критиків так, що останні перейшли на їхні позиції;
- 2) приставши на позиції «фашистів», вони почали завозити їхні ідеї в УСРР «контрабандою»;
- 3) завізши, вони адаптовували ці ідеї до контексту, маскуючи їх за допомогою марксистської термінології;
- 4) завезені й адаптовані ворожі ідеї поширювалися їхніми пропонентами від академічної філософії, стаючи «ідеологічною зброєю»;
- 5) ідеї Чижевського розглядалися як засіб ідеологічної пропаганди винятковості українства (іноді навіть расової) з метою «відірвати» українців від СРСР і Росії²³.

Український репрезентативним щодо цих висновків є такий пасаж з однієї з останніх статей на цю тему, написаних в Україні перед Другою світовою війною: «Відомо також, що критика націоналістами Біликом, Демчуком, Юринцем відомих українських фашистів і білогвардійців – Донцова і Чижевського, – була формою протягання концепції Донцова і Чижевського. Білик, Демчук і інші цілком по суті приймали і пропагували ту ворожу марксистській схемі історії філософії на Україні, яку розробив Чижевський. Ці ж засоби ворожої роботи практикувалися і у викладовській практиці. Обслідуваннями встановлено, що у студентів у результаті такого шкідницького викладання утворилися цілі хрестоматії з цитат з ворожих марксистсько-леніністських джерел» [Шовкопляс 1935: 79-80].

Таким чином, сприйняття історико-філософської концепції Чижевського в УСРР мало внутрішню динаміку й було тісно пов'язане з низкою академічних (як от УРЕ чи спроби створення «червоної» історії української філософії) і політичних процесів. Резюмуючи цю рецепцію, можна стверджувати, що:

- 1) українські радянські вчені 1920–1930-х рр. звернули надмірну увагу на наявні в концепції Чижевського методологічні тези про винятковість української (як і будь-якої іншої) національної філософії;
- 2) ця рецепція розгорталась у двох головних площинах: методологічній (принципи будови історії національної філософії) і фактологічній (урахування тих чи тих постатей і течій при написанні цієї історії);
- 3) вона збігається й може бути пояснена у зв'язку з двома періодами існування філософії в Україні 1920–1930-х рр. – критичної дискусії (1928–1932) і політичної самокритики (1933–1936);

²³ Остання теза виглядає як зла історична іронія, якщо згадати, наприклад, про позицію того ж Юринця (нібито пропонента таких ідей Чижевського) у літературній дискусії й полеміці з Миколою Хвильовим, див.: [Юринець 1926].

4) ця рецепція стала одним із важливих факторів внутрішньоукраїнської дискусії за часів розгортання репресивних кампаній раннього сталінізму;

5) ця рецепція становить значний самостійний інтерес, адже, на відміну від сприйняття Чижевського в контексті гегельянства та неогегельянства, була зумовлена концептуальними й науковими чинниками й розгорталася (принаймні в перший період) переважно в науковій площині²⁴.

Висновки

Випадок Чижевського переконливо доводить: уявлення про цілковиту розділеність української філософії ХХ ст. не мають під собою міцного ґрунту. Зацікавленість академічних філософів УСРР творчістю їхніх колег з еміграції була вельми значною, мала продовження в науковій діяльності цих філософів і ставала фактором внутрішніх дискусій у їхньому середовищі. Окрім того, що історія цієї зацікавленості важлива у дослідженнях зв'язків між різними традиціями української філософії ХХ ст., вона, як було показано, може розглядатися як важливе мікродзеркало для розуміння внутрішніх процесів, що відбувалися в межах окремих традицій. З огляду на статус провідного філософа української еміграції, наданий Чижевському в УСРР/УРСР, ця рецепція подає парадигмальний приклад згаданої зацікавленості й, таким чином, може застосовуватися до аналізу аналогічних рецепцій інших авторів, до яких, зокрема, активно звертаються «критики» в цитованих тут матеріалах. І без такого аналізу годі сподіватися здобути ґрунтовне розуміння української філософії ХХ ст. у множині її течій і традицій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Архівні документи

УРЕ (1931). Протоколи засідань редколегій філософського та історичного відділів УРЕ. Державне видавництво «Українська Радянська Енциклопедія» (УРЕ) м. Київ (Ф. 4284, Оп. 1, 5). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.

Друковані видання

- Бервицький, О. (1933). Боротьба на філософському фронті України на новому етапі. *Прапор марксизму-ленінізму*, (4), 31-54. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/134>
- Білик, Я. (1932). Філософія українського фашизму. *Прапор марксизму-ленінізму*, (5-6), 195-208. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/130>
- Блудов, Я., Левік, Р., & Семковський, С. (1932). *До сторіччя з дня смерті Гегеля*. Харків: Партвидав «Пролетар».
- Бон, В. (1928). Гегеліянство на послугах фашизму. *Прапор марксизму*, (4), 5-28. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/28>
- Ганин, П. (1929). Білоемігрантська українська філософія. *Войовничий матеріяліст*, (1), 111-132.

²⁴ Тут, звісно, слід зважати на специфіку розуміння радянськими філософами призначення власної діяльності, яка передбачала своєрідне ставлення до природи філософської критики.

- Давіденко, В. (2023). Дослідження феноменології на початку ХХ сторіччя: польський та український радянський контексти (до 100-річчя публікації циклу статей В. Юринця «Едмунд Гусерль» (1922-1923)). *Філософська думка*, (3), 130-149. <https://doi.org/10.15407/fd2023.03.130>
- Давіденко, І. (2024). Дмитро Чижевський і Семен Семковський у матеріалах слідчої справи від 16 грудня 1920 року. *Sententiae*, 43(3), 144-154. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.144>
- Давіденко, І. (2024a). Петро Демчук: останні роки життя. *Sententiae*, 43(2), 130-141. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.130>
- Демчук, П. (1929). Матеріали до дискусії на нашому філософському фронті. *Войовничий матеріалізм*, (1), 59-96.
- Демчук, П. (1929a). Нариси про сучасний стан німецької філософії. *Прапор марксизму*, (6), 63-77. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/82>
- Демчук, П. (1930). Нариси про сучасний стан німецької філософії (Друга частина). *Прапор марксизму*, (1), 17-28. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/86>
- Демчук, П. (1930a). Нариси про сучасний стан німецької філософії (продовження). *Прапор марксизму*, (2), 89-100. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/104>
- Демчук, П. (1931). Неогегелянство як зброя фашизму. *Червоний шлях*, (3), 114-139. <https://libraria.ua/issues/1255/103303/>
- Демчук, П. (1931a). *Розклад буржуазної філософії*. Харків, Київ: ДВОУ, Державне видавництво «Пролетар».
- К. (1927). Товариство «Войовничий матеріаліст України». *Молодняк*, (10), 123. <https://libraria.ua/issues/1249/102830/>
- Колубовський, Я. (1928). До питання про філософію на Україні. *Записки Ніжинського інституту народньої освіти та науково-дослідчої катедри історії культури й мови при інституті*, 8, 3-11.
- Котубей-Герущка, О. & Цимбал, Я. (2024, 29 листопада). «Читачі самовиховалися і готові повертатися до класичної літератури»: Ярина Цимбал про популярність «наших 20-х». *Суспільне. Культура*. <https://suspihne.media/culture/882463-citaci-samovihovalisa-igotovi-povertatisa-do-klasicnoi-literaturi-arina-cimbal-pro-popularnist-nasih-20-h/>
- Левчук, К., & Скрипник, К. (2025). Матеріали до бібліографії згадок про українських філософів-емігрантів у філософській періодиці УСРР/УРСР (1919-1991). *Sententiae*, 44(4), 97-105. <https://doi.org/10.31649/sent44.04.097>
- Ляска, В., & Цимбал, Я. (2020, 30 серпня). *Література 1920-их*. Local History. <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/literatura-1920-ikh-iarina-tsimbal/>
- М. В. (1929). Бібліотека Інституту марксизму-ленінізму в Харкові. *Прапор марксизму*, (5), 225-227. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/81>
- Поляков, І. (1934). Расова теорія на службі українського фашизму. *Під Марксо-Ленінським прапором*, (2), 105-135. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/83>
- Ровчак, Л. et al. (2014). *Реабілітовані історією. Харківська область: Книга друга*. Київ, Харків: Оригінал. https://www.reabit.org.ua/files/store/Kharkiv_2.pdf
- Терлецький, В. (2024). Контекстуалізація історико-філософської концепції Д. Чижевського: від «Філософії на Україні» (1926) до «Нарисів з історії філософії на Україні» (1931). *Філософська думка*, (3), 55-79. <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.055>
- Хома, О., Йосипенко, С. et al. (2025, 19 червня). *Що таке «національна філософська традиція»? | Семінар 7 (Ч. 1/2)*. [Відео]. YouTube. https://youtu.be/thonAu2Cf_Q
- Хома, О., Йосипенко, С. et al. (2025a, 19 червня). *Що таке «національна філософська традиція»? | Семінар 7 (Ч. 2/2)*. [Відео]. YouTube. <https://youtu.be/fUQgMr2840w>
- Швець, Р. (2024). Зінаїда Лузіна: білі плями на мапі філософії доби «Розстріляного відродження». *Sententiae*, 43(3), 161-169. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.161>
- Швець, Р. (2025). Робота над філософськими перекладами в Україні 1920-х: випадок «Істинного сенсу системи природи». *Sententiae*, 44(3), 159-175. <https://doi.org/10.31649/sent44.03.159>

- Шовкопляс, М. (1935). Про шкідницьку контрабанду блоку націоналістів і троцькістів у галузі філософії. *Під марксистсько-ленінським прапором*, (3), 76-86. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/120>
- Юринець, В. (1926). З нагоди нашої літературної дискусії. In С. Федчишин (Ed.). *Шляхи розвитку української пролетарської літератури. Літературна дискусія (1925-1928). Збірник матеріалів* (сс. 185-193). Харків: Видавництво ВУРПС «Український робітник».
- Юринець, В. (1929). Фалшування діалектики в сучасній філософській буржуазній літературі. *Прапор марксизму*, (6), 5-26. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/82>
- Юринець, В. (1932). Український філософський фронт. *Прапор марксизму-ленінізму*, (5-6), 181-194. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/130>

Одержано 2.08.2025

REFERENCES

Archive documents

- USE (1931). Records of meetings of the editorial boards of the philosophical and historical departments of the USE. State Publishing House “Ukrainian Soviet Encyclopedia” (USE), Kyiv (F. 4284, Op. 1, 5). Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine, Kyiv.

Printed editions

- Bervytsky, O. (1933). The struggle on the philosophical front in Ukraine at a new stage. [In Ukrainian]. *Прапор марксизму-ленінізму*, (4), 31-54. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/134>
- Bilyk, Ya. (1932). Philosophy of Ukrainian fascism. [In Ukrainian]. *Прапор марксизму-ленінізму*, (5-6), 195-208. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/130>
- Bludov, Ya., Levik, R., & Semkovskiy, S. (1932). *To the centenary of Hegel's death*. [In Ukrainian]. Kharkiv: Party Publishing House «Proletar».
- Bon, V. (1928). Hegelianism running an errand to fascism. [In Ukrainian]. *Прапор марксизму*, (4-5), 5-28. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/28>
- Davidenko, I. (2024). Dmytro Chyzhevskiy, Semen Semkovskiy according to criminal case dated December 16, 1920. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(3), 144-154. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.144>
- Davidenko, I. (2024a). Petro Demchuk: the last years of his life. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(2), 130-141. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.130>
- Davidenko, V. (2023). Phenomenology studies at the beginning of the 20th century: Polish and Ukrainian Soviet contexts (to the 100th anniversary of the publication of the series of articles by V. Yurynets “Edmund Husserl” (1922-1923)). *Filosofska Dumka*, (3), 130-149. <https://doi.org/10.15407/fd2023.03.130>
- Demchuk, P. (1929). Materials for discussion on our philosophical front. [In Ukrainian]. *Voiovnnychiy materialist*, (1), 59-96.
- Demchuk, P. (1929a). Essays on the present state of German philosophy. [In Ukrainian]. *Прапор марксизму*, (6), 63-77. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/82>
- Demchuk, P. (1930). Essays on the present state of German philosophy (part II). [In Ukrainian]. *Прапор марксизму*, (1), 17-28. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/86>
- Demchuk, P. (1930a). Essays on the present state of German philosophy (part III). [In Ukrainian]. *Прапор марксизму*, (2), 89-100. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/104>
- Demchuk, P. (1931). Neo-Hegelianism as a weapon of fascism. [In Ukrainian]. *Chervonyi Shlyakh*, (3), 114-139. <https://libraria.ua/issues/1255/103303/>

- Demchuk, P. (1931a). *The Decline of Bourgeois Philosophy*. [In Ukrainian]. Kharkiv, Kyiv: DVOU, State Publishing House «Proletar».
- Hanyn, P. (1929). White émigré Ukrainian philosophy. [In Ukrainian]. *Voiovnnychi materialist*, (1), 111-132.
- K. (1927). The «Militant Materialist of Ukraine» Society. [In Ukrainian]. *Molodniak*, (10), 123. <https://libraria.ua/issues/1249/102830/>
- Khoma, O., Yosypenko, S. et al. (2025, June 19). *What is a “national philosophical tradition”?* | Seminar 7 (Part 1/2). [Video]. YouTube. https://youtu.be/thonAu2Cf_Q
- Khoma, O., Yosypenko, S. et al. (2025, June 19). *What is a “national philosophical tradition”?* | Seminar 7 (Part 2/2). [Video]. YouTube. <https://youtu.be/fUQgMr2840w>
- Kolubovskiy, Ya. (1928). To the question about philosophy in Ukraine. [In Ukrainian]. *Zapysky Nizhynskoho institute narodnioi osvity ta nauko-doslidchoi katedry istorii kultury i movy pry instituti*, 8, 3-11.
- Kotubei-Herutska, O., & Tsymbal, Ya. (2024, November 29). “Readers have educated themselves and are ready to return to classical literature”: Yaryna Tsymbal on the popularity of “our 1920s”. [In Ukrainian]. *Suspilne. Culture*. <https://suspilne.media/culture/882463-citaci-samovihovalisa-i-gotovi-povertatisa-do-klasnoi-literaturi-arina-cimbal-pro-popularnist-nasih-20-h/>
- Levchuk, K. & Skrypnyk, K. (2025). Materials for the bibliography of mentions of Ukrainian émigré philosophers in the philosophical periodicals of the Ukrainian SSR (1919-1991). [In Ukrainian]. *Sententiae*, 44(4), 97-105. <https://doi.org/10.31649/sent44.04.097>
- Liaska, V., & Tsymbal, Ya. (2020, August 30). *Literature of the 1920s*. [In Ukrainian]. Local History. <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/literatura-1920-ikh-iarina-tsimbal/>
- M. V. (1929). The library of the Institute for Marxism-Leninism in Kharkiv. [In Ukrainian]. *Prapor marksyzmu*, (5), 255-227. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/81>
- Poliakov, I. (1934). Racial theory in the service of Ukrainian fascism. [In Ukrainian]. *Pid Markso-Leninskym praporom*. (2), 105-135. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/83>
- Rovchak, L. et al. (2014). *Rehabilitated by History. Kharkiv Oblast: Book Two*. [In Ukrainian]. Kyiv, Kharkiv: Oryhinal. https://www.reabit.org.ua/files/store/Kharkiv_2.pdf
- Shovkoplias, M. (1935). On the treacherous smuggling of the nationalist and Trotskyist factions in the field of philosophy. [In Ukrainian]. *Pid marksistsko-leninskym praporom*. (3), 76-86. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/120>
- Shvets, R. (2024). Zinaida Luzina: White Spots on the Map of the Philosophy of the «Executed Renaissance» Era. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(3), 161-169. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.161>
- Shvets, R. (2025). Work on Philosophical Translations in 1920's Ukraine: The Case of «Le vrai sens du système de la nature». [In Ukrainian]. *Sententiae*, 44(3), 159-175. <https://doi.org/10.31649/sent44.03.159>
- Terletsky, V. (2024). Contextualization of D. Chyzhevsky's historical-philosophical concept: from Philosophy in Ukraine (1926) to Essays on the history of philosophy in Ukraine (1931). [In Ukrainian]. *Filosofska dumka*, (3), 55-79. <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.055>
- Yurynets, V. (1926). On the occasion of our literary discussion. [In Ukrainian]. In S. Fedchyshyn (Ed.). *Ways of developing Ukrainian proletarian literature. Literary discussion (1925-1928). Collection of materials* (cc. 185-193). Kharkiv: Ukraïnskyi robitnyk.
- Yurynets, V. (1929). The falsification of dialectics in contemporary philosophical bourgeois literature. [In Ukrainian]. *Prapor marksyzmu*, (6), 5-26. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/82>
- Yurynets, V. (1932). Ukrainian philosophical front. [In Ukrainian]. *Prapor marksyzmu*, (5-6), 181-194. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/130>

Received 2.08.2025

Illia Davidenko

The Perception of the Work and Figure of Dmytro Chyzhevskiy in the Ukrainian SSR (1920s–1930s)

Based on archival documents and rare publications, the author reconstructs in detail for the first time the reception of Dmytro Chyzhevskiy in the academic philosophy of the Ukrainian SSR. The aforementioned reception took place in two directions: 1) a view of Chyzhevskiy in the context of the polemics of Ukrainian Soviet philosophers with contemporary European Hegelianism and neo-Hegelianism; 2) an analysis of Chyzhevskiy's historical and philosophical concept. The author argues that this reception is a) evidence of the mutual influence of the diasporic and Soviet traditions of Ukrainian philosophy of the 20th century, which cannot be ignored; b) an important "micro-mirror" of the consideration of the academic philosophy of the Ukrainian SSR itself, which reflects the key discussions inherent in it.

Ілля Давіденко

Сприйняття доробку та постаті Дмитра Чижевського в УСРР (1920–1930-ті рр.)

На основі архівних документів і рідкісних видань автор уперше детально реконструює рецепцію Дмитра Чижевського в академічній філософії УСРР. Зазначена рецепція відбувалась у двох напрямках: 1) оцінка Чижевського в контексті полеміки українських радянських філософів з тогочасним європейським гегельянством і неогегельянством; 2) аналіз історико-філософської концепції Чижевського. Автор доводить, що ця рецепція є а) свідченням взаємовпливу діаспорної й радянської традицій української філософії ХХ ст., який неможливо ігнорувати; б) важливим «мікродзеркалом» розгляду самої академічної філософії УСРР, яке відображає притаманні їй ключові дискусії.

Illia Davidenko, Postgraduate student at Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Ілля Давіденко, аспірант філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

e-mail: illia.davidenko@gmail.com
